

BOEKBESPREKINGEN

1. Besprekingen

De Pauw, Freddy, *Volken zonder Vaderland. Centraal- en Oost-Europa*. Leuven : Davidsfonds, 1992.

Het socialisme is in Oost-Europa gediscrediteerd. Met het federalisme is het daar niet veel beter gesteld. De Armeense president Levon Ter-Petrosjan staat bijvoorbeeld sceptisch tegenover de pogingen om in Rusland een nieuwe federatie te vormen. Hij is er vast van overtuigd dat de eisen van de vele niet-Russische volkeren van de Russische Federatie het Russische nationalisme zullen aanwakkeren. Volgens hem "heeft de geschiedenis bewezen dat de federale staatsvorm de minst stabiele is van allemaal" (interview met Moscow News, 12-19 april 1992).

Over de gevolgen van de mislukking van het Joegoslavische federale experiment komen elke dag oorlogsberichten binnen. Wie deze en andere conflicten in Oost-Europa enigszins wil begrijpen heeft informatie over de achtergronden nodig. In 1990 bracht Larousse al een woordenboek over de volkeren van de Sovjetunie op de markt (Roger Caratini, *Dictionnaire des nationalités et des minorités en URSS*. Paris : 1990). Freddy De Pauw heeft een handig naslagwerk geschreven dat de nationaliteitenconflicten in geheel Oost-Europa bestrijkt. Het biedt een overzicht van het nationaliteitenprobleem in de verschillende landen zowel voor als na de communistische machtsovername.

Het boek van De Pauw is eerst en vooral beschrijvend. De auteur geeft niet-temin ook verklaringen voor specifieke ontwikkelingen. Verhelderend vond ik vooral zijn analyse van de nationaliteitenpolitiek van de communistische partijen in de laatste decennia en de gevolgen ervan op de huidige situatie. In Bulgarije en Roemenië bijvoorbeeld deinsden zij er in bepaalde gevallen niet voor terug om nationaliteitenconflicten aan te wakkeren, om zodoende hun machtsbasis te verbreden. Wat de toekomst betreft denkt De Pauw dat de economische moeilijkheden het nationalisme nog zullen verhevigen. Hij concludeert dat alleen een (lang en bitter) leerproces eventueel tot nieuwe vormen van samenwerking zou kunnen leiden.

Bruno Coppieters

Devos, G., P. Vandenberghe en J.C. Verhoeven, *Schoolbeleid : mogelijkheden en grenzen. Een empirisch onderzoek*. Leuven : Acco, 1989.

Aan de hand van een intensieve studie van 8 katholieke en 4 rijksscholen pogen de auteurs na te gaan welke mogelijkheden directies hebben om een eigen beleid te voeren in het kader van een sterk gecentraliseerd onderwijsbeleid.

'Schoolbeleid : mogelijkheden en grenzen' moet dan ook gezien worden als het vervolg op een publikatie van dezelfde auteurs over de wetten, koninklijke besluiten en ministeriële omzendbrieven die het kader scheppen waarbinnen de directies hun beleid kunnen voeren ('Het reglementair kader van lokaal onderwijsbeleid', Leuven, Acco, 1987).

Wat is het schoolbeleid ? Hoe wordt het gevoerd ? Onder invloed van welke factoren kwam het tot stand ? Dit zijn de centrale vragen waarbij wordt stilgestaan.

Omdat de wijze waarop dit beleid door de betrokken personen ervaren wordt een centrale rol speelt, moet, volgens de auteurs, een studie over dit beleid vanuit deze ervaringswereld(en) vertrekken. Zich aansluitend bij H. Blumers (1969 : 32) kritiek op de rationeel-positivistische onderzoeksmethode, wordt daarbij gekozen voor de exploratieve-inductieve methode. Een beperkt aantal (zorgvuldig) geselecteerde scholen werden aan een intensieve studie onderworpen; diepte-interviews met meerdere sleutelfiguren binnen de schoolorganisatie werden op geluidsband opgenomen, uitgeschreven, in een computerbestand opgenomen en daarna geanalyseerd. Niet alleen de schoolhoofden, maar eveneens de onderdirecteuren, de graadscöördinatoren, de leden van de adviesraden, worden nauwgezet ondervraagd. Daarbij wordt stilgestaan bij aspecten van de vorming, de concretisering, de uitvoering en de evaluatie van het beleid.

Het centrale gedeelte van de studie bevat de neerslag van een intensieve speurtocht naar, om het met Blumers woorden te zeggen "the existence of a meaningful connection between components in the empirical world" (1969 : 46). De volgende beleidsdomeinen in de school worden beschreven : de aanwending van het urenpakket, de aanwerving, benoeming en afdanking van het personeel, de rationalisatie en programmatie, de klasseraadactiviteiten, de evaluatie, de deliberatie en oriëntering, het financiële en materiële beleid en de recruitering van leerlingen. Op het einde van elk hoofdstuk (hoofdstuk 2 tot en met 8) ondernemen de auteurs een geslaagde poging om inhoudelijke theorieën te genereren. Ze doen dit aan de hand van het opstellen van min of meer algemene reactiepatronen of schema's.

Uiteindelijk mondt dit proces van veralgemening uit in de formulering van vier besluitvormingstypes : machinaal bureaucratisch beleid, organisatiegericht beleid, traditiebeleid en leerlinggericht beleid. In een machinaal-bureaucratisch beleid worden de meeste beslissingen door de directeur genomen (samen met de inrichtende macht, in het katholiek onderwijs). De leerkrachten worden niet systematisch in het beslissingsproces betrokken. Afwezigheid van een bewust beleid is er eerder regel dan uitzondering. In een organisatiegericht beleid

behoort de beleidsvorming eveneens louter tot het domein van de directie. Op het financieel-materiële en het personeelsvlak, op het vlak van de leerlingrecruitering, rationalisatie en programmatie wordt een zichtbaar en bewust beleid gevoerd. In scholen waar een traditiebeleid prevaleert is een behoudsgezinde ingesteldheid het uitgangspunt van alle beslissingen. Vooral de onderwijskundige beleidsactiviteiten zijn sterk geïntegreerd. Het cognitieve aspect en de vakgerichtheid staan centraal. Leerkrachten spitsen zich toe op lesgeven en participeren enkel in het beleid wanneer het pedagogisch-didactische aangelegenheden betreft.

In een leerlinggerichte school vertrekt men vanuit een vooropgesteld algemeen doel. Dit komt zowel op organisatorisch als op onderwijskundig vlak tot uiting. Het is een integraal beleid dat sterk leerlinggericht is. Zo'n samenhangend geïndividualiseerd onderwijs slaagt pas wanneer het lerarenkorps sterk bij de beleidsvorming betrokken is.

Deze besluitvormingstypes moeten beschouwd worden als modellen of ideaaltypes van schoolbeleid.

De ideaaltypes sluiten goed aan bij bestaande modellen uit de organisatie-sociologie. Blijkbaar is de kloof tussen de 'werkelijkheid' en de concepten, zoals deze door de sociologen van de meer deductieve, rationeel-positivistische richting worden gebruikt, niet onoverbrugbaar.

Deze typologie is zeker niet het vruchtbaarste resultaat van de studie. De verdienste van dit onderzoeksrapport ligt eerder in de wijze waarop aangetoond wordt hoe deze ideaaltypes, in de dagdagelijkse situatie van zij die bij het schoolbeleid betrokken zijn, worden geconcretiseerd.

Literatuur

BLUMER, H., *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1969.

Piet Bracke

Gerard, Emmanuel, *Eglise et mouvement ouvrier chrétien en Belgique. Sources relatives à la direction générale des oeuvres sociales (1916-1936)* (Bijdragen Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis nr. 102). Leuven-Brussel : Nauwelaerts.

De laatste jaren is de belangstelling van de sociologen voor het verleden danig gegroeid. Zulke historisch geïnteresseerde sociologen doen er goed aan kennis te nemen van de zgn. 'blauwe reeks' van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, waarin tot nu toe 102 boeken werden gepubliceerd. Doel van de reeks is het samenbrengen en toegankelijk maken van allerlei documentatie rond de Belgische geschiedenis vanaf 1790. Men vindt er heel wat persreperatoria, een aantal bibliografieën en bundels met statistieken en vooral

bronnenedities : over de kerk en de vrijmetselarij, over de politieke partijen, over de arbeidersbeweging.

De bronneneditie van Gerard verzamelt documenten die slaan op het Algemeen Secretariaat der Sociale Werken (en zijn voorloper het Centraal Bureau voor Katholieke Sociale Actie). Het toont ten overvloede aan hoe nauw de Belgische kerk en een aantal priesters betrokken waren bij de uitbouw van de christelijke arbeidersbeweging. Alhoewel de grote standsorganisaties van arbeiders, boeren en middenstanders allen profaan waren en autonoom ten aanzien van de kerk, hadden sommige priesters toch een vooraanstaande positie en namen ze soms de leiding waar (Colens bij het ACW, Luytgaerens bij de BB). Bovendien had de kerk als wal tegen het socialisme en ter leniging van de menigvuldige noden een hele waaier aan sociale werken opgebouwd. Om de werking ervan te coördineren en hun verdere verspreiding te stimuleren, werden er vanaf 1894 per bisdom diocesane bestuurders van sociale werken aangesteld, later nog aangevuld door arrondissementele bestuurders.

Toen de socialisten tijdens en kort na de eerste wereldoorlog het laken helemaal naar zich toe dreigden te halen, bracht de dominicaanse pater Georges Ceslaw Rutten, die voor 1914 de vele verspreide katholieke vakbonden al gegroepeerd had tot één Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV), deze diocesane directeurs van sociale werken bijeen met de nationale proosten van de organisaties van de christelijke arbeidersbeweging (de vakbond, het ziekenfonds, het ACW, de vrouwenwerken (het latere KAV), (V)KAJ-JOC(F)). Vanaf zijn stichting in 1916 - overigens was er nooit een expliciete opdracht, zij het wel steun vanwege de bisschoppen - tot rond 1930 oefende dit Algemeen Secretariaat grote invloed uit. Het coördineerde het optreden van de proosten. Het leidde de niet onbelangrijke vormingswerken (het Algemeen Verbond van Studiekringen, de Volksmacht en de Gids op Maatschappelijk Gebied, de Sociale Werken, de Sociale School te Heverlee). Het kwam nadrukkelijk tussen in de leiding van de christelijke arbeidersbeweging en trad bij het episcopaat op als pleitbezorger van de christelijke arbeidersbeweging. Naarmate het ACW en diens deelorganisaties sterker werden, verminderde het belang van het Algemeen Secretariaat. Zijn werking stopte rond 1936.

De documenten met betrekking tot dit Algemeen Secretariaat zijn geordend in vijf hoofdstukken : de stichting van het Algemeen Secretariaat, de processen-verbaal van zijn bijeenkomsten, de rapporten die ten behoeve van de bisschoppen werden opgemaakt, enkele instructies en een stevige brok correspondentie. Het geheel wordt voorafgegaan door een zeer lezenswaardige en verhelderende inleiding van de hand van de redacteur E. Gerard.

Staf Hellemans

Heilbron, Johan, *Het Ontstaan van de Sociologie*. Amsterdam : Prometheus, 1990.

In de inleiding tot zijn boek over het ontstaan van de sociologie stelt Johan Heilbron vast dat het onderzoek naar de geschiedenis van de sociale wetenschappen sterk gebonden is aan de opdeling in disciplines. Daardoor krijgt de predisciplinaire wetenschapsgeschiedenis niet de belangstelling die ze verdient. Dit vindt Heilbron spijtig. Heel wat begrippen en premissen die voor de geschiedenis van de sociale wetenschappen van belang zijn, ontstonden namelijk vooraleer de opdeling van de wetenschapsbeoefening in gespecialiseerde onderzoekscentra, tijdschriften, universitaire opleidingen en beroepsverenigingen dominant werd. Dit geldt bijvoorbeeld voor de begrippen en differentiaties die een dergelijke opdeling fundeerden, zoals de moderne notie van 'economie' of het onderscheid tussen 'staat' en 'samenleving'.

De titel van het werk kondigt een onderzoek aan van het ontstaan van de sociologie. Het werk zelf valt heel wat bescheidener uit. Heilbron onderzoekt de verschillende stadia in de predisciplinaire geschiedenis van de Franse sociologie vanaf ongeveer 1730 tot de disciplinevorming ongeveer in het midden van de negentiende eeuw. De Britse bijdrage tot de sociologie komt slechts aan bod in een vergelijking met de Franse oriëntatie. Deze beperking kan men niettemin als positief beschouwen. Ik vraag me wel af waarom dit ook niet in de titel geschreven kon worden. Nu zou wel het misverstand kunnen ontstaan dat de auteur het ontstaan van de sociologie met de opkomst van de leer van Comte gelijkstelt.

De auteur onderscheidt twee traditionele gezichtspunten in het onderzoek naar de predisciplinaire periode : een interne die zich tot een reconstructie van de argumentatie van bepaalde auteurs beperkt en een externe die teksten vanuit verbanden met de sociale context begrijpt. Beide benaderingen noemt de auteur reductionistisch : "In het ene geval wordt de ontwikkeling van denkbeelden herleid tot een onmaatschappelijke sfeer van teksten, ideeën of vertogen; in het andere geval tot buiten-intellectuele factoren en structuren" (p. 20). Volgens Heilbron is de scheidslijn tussen interne en externe benaderingen in het hedendaagse onderzoek terecht vervaagd. In het werk van Pierre Bourdieu bijvoorbeeld worden de verschillende facetten van de ontwikkeling van kennis geïntegreerd. Op basis van diens onderzoek formuleert Heilbron een reeks vragen naar de relatie tussen de ontwikkeling van theorieën en de sociale constellatie, waarin zij ontstaan zijn. Wetenschappelijke theorieën zijn immers intellectuele producten van mensen met verschillende sociale posities, vermogens en voorkeuren. Daarbij hecht de auteur veel aandacht aan de ontwikkeling van het 'intellectuele regime' waarbinnen wetenschapsbeoefening plaatsvindt. Het 'intellectuele regime' definieert hij als 'een min of meer duurzame constellatie van cultuurproducenten' die op de individuele wetenschapper een zekere dwang uitoefent.

Het cultuursociologische gedeelte van zijn onderzoek naar de voorwaarden van het ontstaan van maatschappijtheorieën heeft Heilbron op een grondige en gedetailleerde wijze uitgevoerd. In de predisciplinaire geschiedenis van de Franse maatschappijtheorie kende het intellectuele regime een sterke toename aan autonomie tegenover niet-intellectuele instanties, een toenemende differentiatie die in een opdeling in disciplines uitmondde, en uiteindelijk belangrijke verschuivingen in de verhoudingen qua aanzien tussen literatoren, natuurwetenschappers en sociale wetenschappers. In dit onderzoek naar het intellectuele regime besteedt Heilbron veel aandacht aan de culturele effecten die uitgingen van de academies en salons op de wetenschapsbeoefening. De academies hebben de mate aan autonomie van de sociale wetenschappen tegenover de kunsten en natuurwetenschappen verhoogd. De salons hebben de afhankelijkheidsrelatie van de intellectuelen tegenover het centraal gezag en de hoofse normen bepaald. Binnen de salons vond er bijvoorbeeld een statusstrijd tussen hovelingen en intellectuelen plaats die zijn stempel heeft gedrukt op de wetenschappelijke cultuur in Frankrijk. Een stilistische virtuositeit en een psychologische opmerkingsgave leidden tot een specifieke intellectuele cultuur. De Franse normen bemoeilijkten geduldig onderzoek, sluitende redeneringen, kortom alles wat niet te improviseren viel. Heilbron verklaart het afwijken van dit dominante model - zoals bij Auguste Comte en later ook nog bij Emile Durkheim - als een verzet tegen een cultuur van 'flonkerende frasen'. De sociologie ontstond in Frankrijk als een tegentraditie in de Franse cultuur.

Alhoewel Heilbron in zijn analyse van de voorgeschiedenis van de Franse sociologie zowel de interne alsook de externe benadering aan bod wil laten komen, overweegt in het grootste gedeelte van het boek de externe benadering. Gezien de omvang van de beschouwde periode - meer dan honderdtwintig jaar maatschappijtheorie - is dit waarschijnlijk ook onvermijdelijk. Het maakt het boek ook niet minder interessant. Een werkelijke integratie van beide benaderingen vindt slechts plaats bij de uitvoerige analyse van theorieën van Comte. Heilbron ziet het belang van Comte o.a. in diens omschrijving van de sociale wetenschappen als een relatief autonoom vakgebied. De sociologie werd hierdoor denkbaar.

Problematisch vind ik het gebruik van het begrip 'verwetenschappelijking'. Met dit begrip omschrijft de auteur "de tendens ... om procedures uit de natuurwetenschappen als voorbeeld te nemen bij het opstellen van theorieën" (p. 33). Verder stelt hij in zijn werk doorgaans verwetenschappelijking gelijk met het toenemend belang van het empirische onderzoek. Op basis van deze definitie komt hij m.i. tot een te vereenvoudigde visie op de methodenstrijd in de moderne maatschappijtheorie. Deze opvatting van verwetenschappelijking veronachtzaamt het belang van empirische methoden die niet aan de natuurwetenschappen waren ontleend. Op basis van zijn opvatting van verwetenschappelijking komt Heilbron bijvoorbeeld tot de conclusie dat Hume een meer empirische benadering voorstond dan zijn tijdgenoten in Frankrijk, die zich al te

sterk steunden op rationale premissen. Volgens Heilbron beschouwde Hume de experimentele methode als de enig geëigende procedure: "De meer empirische benadering van Hume ... impliceerde een sterkere historische oriëntatie. De menselijke geschiedenis, schreef Hume, is voor de moraalfilosoof wat het experiment is voor de natuurkundige" (p. 111). Met deze verwijzing ontkracht Heilbron zijn eigen opvatting van verwetenschappelijking. Hume wijst hier niet zozeer op de overeenkomst, maar eerder op de kloof die tussen de maatschappijtheoretische en de natuurwetenschappelijke methoden bestaat. Men kan zich verder afvragen of de tegenstelling tussen Hume en de Franse 'philosophes' wel zo groot is als Heilbron beweert. De rationalistische vooronderstellingen van auteurs zoals Montesquieu en Voltaire sloten geen empirische methoden uit, maar leidden het empirisch en historisch onderzoek integendeel in bepaalde banen. Het verschil tussen Hume, Montesquieu en Voltaire bestond niet zozeer in de mate waarin zij empirisch materiaal verwerkten, maar eerder in de verschillende wijze waarop zij bepaalde rationale premissen in naam van andere bekritiseerden.

Dat opvattingen over de maatschappij met algemenere culturele ontwikkelingen verweven zijn, is uiteraard geen nieuwe stelling. Dit ook aan de hand van een onderzoek over het ontstaan van een wetenschappelijke discipline met een interessante werkwijze overtuigend uiteen te zetten, maakt echter Heilbrons boek zo waardevol.

Bruno Coppieters

Van Houtte, J., A. Duysters, M. Keuleneer, K. Van den Brande, Erven en laten erven. Een rechtssociologische studie naar de samenstelling en toebedeling van nalatenschappen. Leuven/Amersfoort: Acco, 1991.

Opzet van het boek "Erven en laten Erven" is het verwerven van inzicht in de feitelijke toebedeling van vermogen na overlijden. Wie zijn de erfgenamen, welke instrumenten worden gehanteerd om nalatenschappen te verdelen en hoe weerspiegelen zich sociale veranderingen in dit verdelingsproces? Prioritair gaat de aandacht naar het *expliciete gebruik* van het recht. De wet, die de erfopvolging regelt, biedt naast een standaardregeling, immers ook de mogelijkheid om actief binnen bepaalde grenzen de erfopvolging mede te bepalen. In welke mate hanteert de burger dit 'zelfbepalend' recht en welk zijn hierbij de onderliggende determinanten?

Het boek geeft de analyseresultaten weer van een steekproef van schriftelijke aangiften van nalatenschappen en van een populatie-onderzoek bij de Belgische notarissen. Op basis van dit empirisch materiaal wordt de feitelijke verdeling van vermogen na overlijden in kaart gebracht en wordt er gespeurd naar verklaringen achter de feiten.

Samenvattend leert de studie dat de overgrote meerderheid van de erfgenamen bestaat uit echtgenoot en kinderen. Het eigen kerngezin is de bevoorrechte partij ten nadele van het ruimere familieverband. De auteurs gaan hierbij verder in op de veranderde rol van het gezin in onze samenleving. Een kleine helft van de erflaters met een schriftelijke aangifte maakt gebruik van de juridische ruimte om zelf de erfopvolging te sturen. Twee grote determinanten worden naar voren geschoven. Enerzijds de gezinssituatie, anderzijds de grootte van de nalatenschap. Daarnaast hebben ook leeftijd en regio een verklarende waarde. De erfopvolging wordt vooral actief geregeld tussen gehuwden, middels overeenkomsten tussen de echtgenoten. Ongehuwden zullen in veel mindere mate zelfbepalend optreden. De bescherming van de langstlevende echtgenoot staat centraal, meestal ten nadele van de kinderen. Hoe groter het vermogen en ook hoe ouder men is, hoe groter de kans dat men zelf maatregelen treft. Waalse erflaters zouden meer individu-gericht zijn (de partners worden meer als twee individuen gezien), terwijl in Vlaanderen meer maatregelen worden geregistreerd die de materiële eenheid van het koppel beklemtonen.

Bovengaan de synthese omvat het hoofddeel van de studie. Daarnaast behandelt het boek nog twee hoofdstukken die o.i. eerder als bijproducten van de studie kunnen worden gezien, met name de erfregelingen in het kader van de opvolging van familiebedrijven (hoe gaan kinderen als erfgenamen om met 'onverdeeldheid' bij een nalatenschap?) en het notariaat, als rechtsinstelling nauw verbonden met de erfopvolging.

De waardevolheid van dit werk ligt ontegensprekelijk in de kwantitatieve bijdrage, die de lezer in staat stelt om inzicht te verwerven in de omvang en in de aantal determinanten van de erfopvolging. Het geheel wordt sterk ondersteund door een goede gedocumenteerde juridische (en historische) omkadering. Terloops worden er ook interessante syntheses gegeven over kleinere deelaspecten zoals b.v. erfrecht en ongehuwd samenwonen. Een grote beperking van de onderzoeksresultaten is evenwel dat zij geen uitspraken toelaten over de juridische activiteit inzake erfopvolging van de totale bevolking. De steekproef is immers uitsluitend beperkt tot de schriftelijke aangiften van nalatenschappen. Ietwat onbevredigend lijkt o.i. ook dat de auteurs tal van maatschappelijke ontwikkelingen aanraken, die hun reflectie kennen in de wetgeving (en het gebruik ervan), zonder hier verder diepgaand op (te kunnen) ingaan. Het empirisch materiaal stelt hen dan ook in staat om bepaalde probleemstellingen verder aan te scherpen als aanzet tot verder diepgaand onderzoek.

Lieve De Lathouwer

Volkogonov, Dmitri, *Triomf en tragedie. Een politiek portret van Josef Stalin.* Uitgeverij De Haan, 1990.

De Stalin-biografie van Dmitri Volkogonov maakt deel uit van de geschiedenis van de perestrojka. In januari 1991 - op dat moment vonden in de Baltische staten militaire interventies plaats - eiste het Ministerie van Defensie voor de zoveelste keer het ontslag van Dmitri Volkogonov als directeur van het Instituut voor Militaire Geschiedenis. Hij zou de glorierijke Sovjet-geschiedenis door de modder hebben gesleept. Volkogonov heeft de crisis van het Sovjet-leger echter goed doorstaan en werkt nu als raadgever voor militaire vraagstukken voor de Russische president Jeltsin.

Triomf en tragedie. In de titel van het boek wijst Volkogonov op de triomf van één man die tot tragedie van miljoenen werd. Volkogonov heeft een aantal mythes willen vernietigen die rond Stalin werden opgebouwd. Bijvoorbeeld beschouwt hij Stalin noch als de belangrijkste medewerker van Lenin, noch als een geniale veldheer.

Het werk heeft geen theoretische diepgang. Het is geheel opgebouwd op het traditionele idee dat Stalin de macht van de communistische partij ontvreemd heeft. Men kan in het werk nauwelijks verwijzingen vinden naar de vele marxistische en andere verklaringsmodellen voor het stalinisme. Volkogonov beperkt zich hier tot een oppervlakkige vergelijking van de Sovjetunie met het Romeinse rijk. Zo noemt Volkogonov het stalinisme het 'cesarisme van de twintigste eeuw'. Hij ziet namelijk heel wat overeenkomsten tussen Caesars overheersing van de Romeinse staatsinstellingen en Stalins overheersing van het partijapparaat: Hoewel Caesar "slechts magistraat was - je zou kunnen zeggen een dienaar des volks -, lukte het hem alle macht in zijn handen te concentreren. Hoewel hij de oude republikeinse staatsinstellingen intact had gelaten en hij met de mond hun democratische rechten beleed, veranderde Caesar de volksvergadering in een gehoorzaam instrument van zijn macht. ... Caesar schiep een nieuwe tussenlaag (van patriciërs), een variant van de oude bureaucratie, die het belangrijkste instrument van zijn macht was. ... Het cesarisme is onder twintigste-eeuwse omstandigheden de dictatuur van de alleenheerschappij met behoud van alle uiterlijke attributen van de democratie" (p. 185).

Het boek van Volkogonov is het lezen waard. Het is belangrijk wat het bronnenmateriaal betreft. Volkogonov heeft van zijn hoge functie binnen het Sovjet-leger gebruik kunnen maken om archieven te raadplegen en getuigen te interviewen, die voor iedere andere onderzoeker ontoegankelijk waren. Deze Stalin-biografie is daarenboven significant voor de opvattingen van een hervormingsgezinde communist in de jaren van de perestrojka. In tegenstelling tot vele andere werken over de Sovjet-geschiedenis die in het Westen verschenen, heeft Volkogonov zijn biografie gericht op het Sovjet-publiek. Hiermee krijgt men argumenten te horen die voor de discussies in de Sovjetunie van de jaren tachtig zo kenschetsend waren.

2. Ter bespreking ontvangen boeken

- Apostel, L., J. Van der Veken, *Wereldbeelden. Van fragmentering naar integratie*. Kapellen : DNB/Pelckmans, 1991.
- Arnbak, J. e.a., *De openbare elektronische informatievoorziening*. Amsterdam : Otto Cramwinckel, 1991.
- Bernts, T., *Leven zonder zorg. Oordelen over risico's, rechtvaardigheid en solidariteit in de gezondheidszorg*. Amsterdam : Swets & Zeitlinger, 1991.
- Bouwman, H., P. Nelissen, M. Vooijs (red.), *Tussen vraag en aanbod. Optimalisering van de informatievoorziening*. Amsterdam : Otto Cramwinckel, 1991.
- Cooke, P. e.a., *Towards global localization. The computing and telecomputing industries in Britain and France*. London : UCL Press, 1992.
- de Vaus, D., *Surveys in social research* (Third edition). UCL-Press, 1991.
- Dewachter, W., E. Das, *Politiek in België. Geprofileerde machtsverhoudingen*. Leuven/Amersfoort : Acco, 1991.
- Dumon, W., *Families and policies. Evolutions and trends in 1989-1990*. Brussel : Europese Commissie, 1991.
- Felling, A., A. Fiselier, M. Van der Poel, *Primaire relaties en sociale steun. Achtergronden van de behoefte aan steun, de aard en omvang van informale steunverlening en daarbij opgedane ervaringen*. Nijmegen : Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, 1991.
- Heyrman, P., *Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstandsbeweging in Oost-Vlaanderen*. Gent : Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1991.
- Hillebrand, J., *Van motivatie tot acceptatie. Een onderzoek naar de daling van de vruchtbaarheid in de provincies Utrecht en Groningen, 1879-1960*. Eigen beheer, 1991.
- Kitschelt, H., S. Hellemans, *Beyond the European left. Ideology and political action in the Belgian ecology parties*. Durham/London : Duke University Press, 1990.
- Kruithof, C., *Binnen en ook buiten. Overwegingen bij marginaliteit als sociologisch probleem*. Zeist : Kerckebosch BV, 1991.
- Pernoud, R., *De Middeleeuwen. Een herwaardering*. Baarn : Ambo, 1992.
- Rick Ponting, J., *Arduous journey. Canadian indians and decolonization*. Toronto : McClelland and Stewart Limited, 1989.
- Quadens, O., P. West, *De architectuur van de droom. Essay over het ontwaken van de rede*. Kapellen/Kampen : Pelckmans/Kok Agora, 1991.

Van Oudvorst, A.F., *De verbeelding van de intellectuelen. Literatuur en maatschappij van Dostojewski tot Ter Braak*. Amsterdam : Wereldbibliotheek, 1991.

Vranken, J., D. Geldof, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1991*. Leuven : Acco, 1992.

Zweers, W. (red.), *Op zoek naar een ecologische cultuur*. Baarn : Ambo, 1991.

